

Budapest négy katasztrófája, négy feltámadása

Mélypontok a magyar főváros életében

Amikor Budapest krónikásai megszólalnak, majdnem mindig a város fejlődéséről beszélnek, azt vázolják, hogyan nőtt, emelkedett és lett ragyogó metropolissá, a „Duna gyöngyévé” Budapest. Pedig a Spengler-féle történelmi hullámvonal a városok életében is kimutatható és így nem érdektelen kérdés, az, hogy mikor, milyen körülmények között volt mélyponton a város fejlődése és hogyan emelkedett újra fel.

Gárdonyi Albert, a főváros nyugalmazott főlevéltárosa így világítja meg ezeket a mélypontokat:

— A középkorban, a tatárjárás idején pusztult el először a dunamenti város, amely akkoriban német település volt. Mégpedig olyan alaposan elpusztult, hogy hirmondó sem maradt ugyszólván belőle. A fából épült házak tövig leégtek, amikor 1241-ben a tatárok felgyújtották a várost. A lakosság ekkor persze elmenekült, de a tatárdulás után apránként visszaszállingózott, mert szívósan ragaszkodott lakhelyéhez. Nem érzelmi momentumok fűtték ide a derék németeket, hanem gazdasági érdekek. Itt volt ugyanis a legelőnyösebb átkelőhely a Dunán és ez a körülmény idevezette a kereskedelmi utakat. Már Rogerius, az egykorú krónikás is megjegyezte, hogy milyen gazdag kereskedő városa volt itt a németeknek.

Uriasodik a város

— Amikor a német lakosság lassanként visszatelepedett és magával hozta rokonait, ismerőseit, a tapasztalatokon okulva, védekezni próbált az esetleges újabb támadások ellen. Ezért most már nem a sikon — a Duna balpartján — telepedett le, hanem az ugynevezett budai részen, a Várhegyen amelyet az egész középkorban keresztül „Pestújhegyi Vár”-nak neveztek. Ez volt a telep hivatalos neve, pecsétjén is ez a név szerepelt, ami mutatja, hogy Pest a legrégibb elnevezés. Csak a köznép hívta az új várost Ofennek, ami a szláv pest: kemence szónak a fordítása, amint ezt a filológusok már rég megállapították.

— A Duna balpartján is volt azért egy-idejűleg némi élet, itt is épültek házak, de ez a városrész mintegy exozitúrja volt csupán a jobbparti városnak és alárendelt szerepet játszott. A folyó két oldalán lévő rész egyúvé tartozott, egy város volt. Tehát az 1873-ban bekövetkezett városrészek egyesítése nem új dolog volt, mert hiszen egészen Zsigmond király idejéig egy város volt a Duna két partján elterülő település, csak akkor vált ketté.

— A 14. század második felében aztán megváltozik a város jellege, mégpedig egy királyi rendelet alapján. Nagy Lajos idején a tisztán kereskedő városból királyi székhely lesz és ez a körülmény maga után vonja, hogy a magyar főurak és főpapok sorra áteszik tartózkodási helyüket a Várhegyre. Egymás után vásárolják és építik itt házaikat. A polgárság pedig a főnemességből él és ezzel a kereskedelem átalakul: magosabb igényeknek megfelelő lesz. Legjellegesebb erre az új irányzatra és új karakterre, hogy előtérbe lép a műipar és helyet kap a pénzkereskedelem. Az olaszországi bankok fiókokat létesítenek itt, különösen az olasz Bardi-család rendelkezik be a pénzkereskedelemben. Az első banküzletek a mai Uri utcában nyílnak, amelyet akkoriban Olasz-uccának neveznek, tekintve, hogy a bankárok, majdnem kizárólag olaszok voltak.

— Az első katasztrófális mélypont eredménye tehát mindenekelőtt az, hogy a város fekvése megváltozik: áttelepül a Duna másik oldalára és a magasba kerül. A mélypontot követő fellendülés jellegzetessége pedig az eluriasodás.

Törökvilág a Duna partján

— A második mélypont pontosan háromszáz évvel követi az első: 1541-ben következik be, amikor a törökök elfoglalják Budavárat. A török hódoltsággal gyökeresen megváltozik a város jellege. Miután ez a legerősebb magyarországi vár, ide telepedik a török katonai főparancsnokság és ez rányomja bélyegét a városra. Török értelemben vett katonai székhellyé alakul át és ennek megfelelően változik meg az ipara és kereskedelme is. A török seregben levő balkáni népek fizéséhez alkalmazkodik most már az ipar és a kereskedelem.

— A városkép is keleti jellegű lesz: minarettek, mecsetek emelkednek, az uccák köztisztasági szempontból erős kívánni való: hagynak hátra. A város ura a helyőrség, a hadiszempont dominál a város fejlesztésében, amely a vár megerősítésében kulminál. Legfontosabb és a jövőre nézve legelőnyösebb

momentum, hogy a törökök fedezik fel a budai termális forrásokat — a rómaiak csak az aquincumiakat és az óbudaikat ismerték — és pompás fürdőket építenek. Evlia Cselebi, a török világtutató 1660-ban elragadtatással ír a remek budai fürdőköről amelyek ma is idegenforgalmi attrakciók.

A harmadik depresszió időszak

— 1868-ban, Budavára visszavétele után következett be a harmadik mélypont a város életében. A két hónapig tartó ostrom alatt teljesen elpusztult a vár is, a város is, Szeptember másodikán történt a győzelem és szeptember végén az előreküldött szállás-csinálók azt jelentik, hogy még csak egy szádeszkát, egy gerendát sem találnak, annyira felemészített a tűz mindent. Kömledékek halmaza maradt csak a város helyén. A török lakosság elmenekült volt, vagy a harcáldozatul esett és a kövek közötti megszűn minden élet. Ez volt a legsúlyosabb depressziós korszak, amely annál szembeszökőbb, mert ugyanakkor Európa többi részén, a környező államokban már fejlett kultúra virágzott.

— Az újabb telepítés meglehetősen nehézségekbe ütközött, mert a romvárosba senki sem akart jönni. Csak a szegénység nem válogatós és így a nyomorúság ütötte fel tanúját a kövek között.

— Az újjáépítéshez tanult építőmunkásokra volt szükség. Napszámosok akadtak az Alföldön, de tanult munkások alig és ezért kellett Ausztriából idetelepíteni építőmestereket. Ez volt az oka annak, hogy Pest lakossága németajkú lett. Az erdőtés helyreállításán dolgozó osztrák építőmunkások és azok családjai az első pesti telepesek a török hódoltság után. Később még több építőmunka jött ide, mert ennek az iparnak volt konjunktúrája ebben az időben, tekintve, hogy új várost kellett a romokból építeni.

Lassú ébredés

— Két város-típus alakult ki 1686 után. A budai rész katona-város lett. Lakosságának zömét az állandó helyőrség tette ki, a többi polgárok főként szőlőműveléssel foglalkoztak. Ezek a tabáni rákok voltak, akik a bortermelést meghonosították a Sashegy, a Naphegy, a Rózsadomb és a Svábhegy lankáin. Kispolgárok, kisiparosok városa lett ez a rész. Később, 1782 táján újabb változást hozott II. József császár rendelete, amely Budára helyezte át az akkori főhatóságokat, — a helytartótanácsot, meg a kamarát —, amivel hivatalnok-elemekkel szaporította a városrész lakosságát és megint új szint adott ennek a negyednek.

— A megszorodott lakosság építkezni kezdett, de itt új nehézségbe ütközött. Szabály szerint ugyanis a Várhegy oldalának kopaszon kellett maradnia, házat „a vártól egy puskalövésnyire” lehetett csak építeni. Kivételes esetekben ugyan megengedték az építkezést, de ilyenkor a háztulajdonosnak reverzálist kellett adnia, hogy a városparancsnokság kívánságára — huszonnégy óra alatt, saját költségén bármikor lebontatja az általa emelt épületet. Ez volt az úgynevezett „Demolitionspflicht”, amelyet elég sokan vállaltak. Ezzel a kikötéssel építette fel Niczky Kristóf gróf is a palotáját, amely a mai Horváth-kert helyén épült és amelyet később a Horváth-család vásárolt meg tőle.

— Lassanként kulturális intézményekhez is hozzájutott a Várhegy. A Karmeliták egykori templomából alakították át a Várszínházat, majd kolostorukból lett az első Polgári Kaszinó. A Városmajorból pedig, — ahol addig juhok és birkák legeltek — „promenádot” csináltak. Minthogy a főhatóságok a Várhegyen voltak, egyre több és több messziről jött „ügykereső fél” kereste fel a várost, ezek számára pedig szállás kellett. Ezért alapították az első budai szállodákat: a „Vörös Sün”-t, amely a mai Iskola téren, a Leánygimnáziummal szemközt állott és a „Fortuna”-t, a mai Fortuna utcában, abban a házban, ahol nemrégig még a Közigazgatási Bíróság székel.

A városfejlesztő vásárok

— A középkorban nagy hátránya volt Pestnek, hogy nyílt síkon feküdt, a 17. század végétől kezdődően pedig ez lett a szerencséje, ennek köszönhette fellendülését, mert ezáltal lett arra alkalmassá, hogy itt tartassák meg az óriási méretű országos vásárokat. A török hódoltság után az állattenyésztést favorizálták a mezőgazdaság helyett, mert a nép úgy látta, hogy ellenséges támadás esetén nem képes megmenteni a gaboná-

ját, de az állatait elhajthatja. Az állat a magában szállítható és így az eladása is sokkal könnyebb. A nagymérvű állatvásárok színhelye Pest lett és Béli Mátyás 1736-ban azt írja: olyan nagy állatvásárokat tartottak Pesten, hogy „az egész határt ellepték a marhák”. Az állatvásárok aztán maguk után vonták az ezzel kapcsolatos kereskedelmet és ipart is. Főként a bőr- és gyapjú-kereskedelem központja lett Pest. A 18. század közepe táján már annyira fejlődött a vásárkultúra, hogy az eredetileg egy napig tartó országos vásár időtartama előbb nyolc, majd tizennégy nap lett. Schwartner Márton egykori tanár, az első magyar gazdaságstatisztikus megjegyzi, hogy a 18. század végén a kereskedelem központja volt már Pest.

— Az állatvásár a mai Kiskörúton (Károly, Múzeum körút) zajlott le, az ipari vásár pedig a mai Belyáros területén. De hovatovább szűknek bizonyult a hely, vásár idején életveszélyes volt már a tolongás ezeken a területeken, úgyhogy ki kellett helyezni a vásárt a város belterületéről. Így létesült az új vásártér, a mai Erzsébet-tér helyén, majd a környéken kialakult az új város, a „Neue Stadt”, a mai Lipótváros, amely Pest legmodernebb városrésze volt. Az akkori egy-kétmeletes házakhoz mérten pompás, széles utcái voltak, persze a mai négy-ötemeletes paloták méreteihez már szűkek. A harmadik vásártér a mai Tisza Kálmán tér lett, ahová 1873-ban a város egyesítésekor helyezték át az országos vásárokat, mert az előző terület már szűknek bizonyult és túlságosan a város belterületére került. Most már ez a városrész indult fejlődésnek a vásár révén.

— Később, az állandó jellegű kereskedelem előretörésével a vásár elveszti jelentőségét és inkább reklám-jellegűt nyer. Ezzel pedig mint városfejlesztési tényező is megszűnik.

A kúria teremti meg a pesti idegenforgalmat

— Amíg a budai városrész tipikusan polgári jellegű, azalatt a pesti oldal jellegzetesen és csaknem kizárólagosan kereskedő-város. Az ipar ebben az időben egyáltalán nem játszik szerepet. A sörgyártás körülbelül az első iparok között van, amelyek tért hódítanak; de ez is csak az emlékeztetés nagy filoxera pusztítás után következhet be, mert addig a pest-budai polgárok idegenkednek a romló levétől, mondván, hogy nekik kitudó boruk terem úgy a budai hegyvidékeken, mint a pesti homokon. Ipari centrummá tehát csak a kiegyezés után lesz a főváros.

— A város fejlődésének nagy lendületet adott az is, hogy 1723-ban, a pragmática sanctio után Pestre helyezték az ország legfelsőbb törvényszékét, a Kuriát. (A mai Apponyi-téren, a Királyi Bérpalota helyén állott.) A Kuria aztán idevonzotta a fiskálisok tömegét és időről-időre a pereskedő feleket is. Tudjuk, hogy a magyarnak milyen szenvedélye volt a pereskedés és így érthető, hogy igen nagy számban jött igazság keresésére a fővárosba az alperesek és felperesek hada. Ezek csinálták az első idegenforgalmat Pesten. Az ő kényelmüket szolgálták az első pesti szállodák, amelyek közül nevezetes volt az „Őt Pacsirta”, a mai Esterházy uccában, amelyet akkor a fogadóról Öt-pacsirta uccának hívtak és a mai Astoria helyén álló „Zrinyi” fogadó.

— Eleven életet él most már a város, lakosságának száma szépen növekszik, de a budai és pesti városrész népességének karaktere sajátosan különbözik egymástól. A Duna jobbpartján mások az ideálok, más az életelfogás, más a külső élet formája is, mint a balparton.

A Bach-korszak

— A negyedik mélypont a Bach-korszakban következett be, de ez inkább csak lelki jellegű depresszió volt, a gazdasági fejlődést nem állíthatta meg. Mélyreható változást nem produkált a város életében, amely az évszázadok folyamán biztos talajt teremtett magának.

— A kiegyezés után mértőföldes, eszmákkal haladt előre a fejlődés. Erre az időszakra esik a város magyarosodása, ami nagyfokú kulturális fejlődést hozott magával. A gazdasági haladást a vasúthálózat kiépítése okozza elsősorban. A kiegyezés után egyre-másra épülnek az új vasútvonalak és a hálózat centruma a főváros, amely ennek folytán a gabonakereskedelem központjává lesz.

— 1870-ig tart a város természetes fejlődése, ettől kezdve már szisztematikusan, mesterségesen fejleszti a Közmunkatanács, amelynek legnagyobb érdeme az, hogy megvalósította az Andrássy utat és hogy az egyes városrészeket a Nagykörút révén összekapcsolta egymással. Ez a két tényező adta meg Budapestnek a világvárosi jellegét. Gárdonyi Albert mélyreható, érdekes megvilágításból kiténik, hogy a katasztrófális mélypontok után az erős vitalitású város mindig gyorsan fejlődésnek indult és sokkal magasabbra lendült a haladás hullámhegye, mint amilyen mélységet derout idején érintett a hullámvonal. A város történet tehát optimista.

Rónay Mária